

La ruta de l'exili

Gener del 1939. Fa molt fred i els darrers dies ha nevat. L'exèrcit republicà es va replegant empès per les tropes franquistes. El dia 26 cau Barcelona. El govern de la Segona República Espanyola es concentra a l'Empordà i els seus caps s'instal·len en masies de la zona de Maçanet de Cabrenys i Agullana. El dia 28, a can Perxés d'Agullana hi ha més de 200 refugiats, entre els quals es compten Carles Pi i Sunyer, dissenyador del pla d'evacuació, Pompeu Fabra, Mercè Rodoreda, Carles Riba i el Govern de la Generalitat amb el seu

La Vajol: Can Barris

morts varen ser 150).

president Lluís Companys. El dilluns 30, arriben notícies del brutal bombardeig de Figueres i el 31 surt la primera comitiva cap a la frontera. L'endemà, 1 de febrer, arriba el lehendakari basc José A. Aguirre amb el seu gabinet. Ambdós presidents reben la visita de Martínez Barrio, que aleshores residia a Maçanet de Cabrenys i era el president de les Corts Republicanes, les quals es varen reunir per última vegada el vespre d'aquell mateix dia al castell de Figueres. El dia 3, Figueres, per on havien passat ja més de 150.000 refugiats, torna a ser bombardejada per la legió Cóndor i moren 82 persones –segons Jordi Pla– 25 de les quals són criatures (segons A. Juanola, els

Aquest mateix dia, el president de la República, Manuel Azaña dormia a can Bech d'Agullana. L'endemà, acompanyat de la seva esposa i altres personalitats, es va traslladar a can Barris, una casa pairal del començament del vuit-cents de la Vajol, on arribaren a les onze del matí. A l'era de la casa tingué lloc l'últim acte oficial de la República. Azaña va dirigir aquestes paraules al batalló de l'exèrcit popular que li va rendir honors per darrera vegada: *"Hemos perdido la guerra. Pero en el exilio al que vamos, la volveremos a ganar. Soldados, viva la República!"*. Del grup de polítics catalans, un xic apartat, sorgí una veu que digué: *"Visca Catalunya!"*. Tot seguit emprengueren el camí vers el coll de Lli per passar la ratlla.

Unes hores més tard feren la mateixa ruta el president de la Generalitat, Lluís Companys, i el lehendakari, José A. Aguirre, juntament amb el president del parlament de Catalunya, Josep Irla.

Com ells, i segurament en condicions molt pitjors, centenars de milers de refugiats varen haver de vèncer el fred i la neu d'aquell cru hivern del 39, per emprendre el camí de l'exili que els portava cap a un futur incert.

Monument en record de Lluís Companys al coll de la Manrella

El tresor d'en Negrín

Segons explica Albert Juanola, mentre els presidents Companys i Aguirre pujaven cap al coll de Lli, varen trobar el cap del Govern de la República, Juan Negrín, que en baixava. Havia anat a acompanyar el president de la República i, sembla ser, que ell volia ser el darrer en creuar la frontera.

Juan Negrín López era el cap del Govern de la República i es va fer famós pel que es coneix com el "Tresor d'en Negrín".

Quan va fracassar el cop d'estat militar, el 18 de juliol del 1936, es va iniciar la Guerra Civil. A mida que les forces franquistes avançaven, es va creure necessari organitzar un pla per tal d'evacuar els tresors artístics nacionals per salvar-los de les bombes i la destrucció. Figuraven en lloc preferent els quadres del museu del Prado que es tancà el 30 d'agost del 1936. València, Catalunya... les pintures dels grans mestres varen seguir un llarg periple fins a l'Empordà. "Las Meninas", "El cuadro de las Lanzas", "Los fusilamientos del 2 de Mayo"... i tants altres varen ser repartits per Peralada, Darnius, la Vajol.... Castells i masos els varen hostatjar, mentre al castell de Figueres, el dia 3 de febrer –a la llum d'uns llumins perquè els bombardeigs l'havien deixat sense corrent elèctric– se signava l'acord amb la Societat de Nacions per poder traslladar els quadres a la seva seu de Ginebra, amb la condició explícita que fossin retornats al país així que s'acabés la guerra. Manuel Azaña era plenament conscient del valor d'aquestes obres, la prova la tenim en el que havia dit al responsable del trasllat, el Ministre d'Estat, Julio Álvarez del Vayo: *"Dentro de cien años habrá mucha gente que no sepa quiénes éramos Franco y yo, pero todo el mundo sabrá siempre quienes son Velázquez y Goya"*.

A més dels castells i els masos, es varen guardar quadres a la mina Canta de la Vajol. Confiscada pel Govern republicà l'any 1937 –això demostra que l'organització de la retirada estava prevista de feia temps i que ja s'esperava sortir per l'Empordà– s'hi va treballar construint un veritable fortí blindat, amb despatxos i un generador elèctric propi. Les obres varen ser dirigides pel fill del propi Negrín i realitzades per obrers portats de Cartagena.

La mina estava sota la responsabilitat directa del ministre d'Economia i Hisenda, Enrique Ramos, a qui Negrín va fer responsable absolut del tresor. Segons els historiadors, durant la guerra, a més dels quadres s'hi va amagar l'or procedent del banc d'Espanya, valorat en uns cinc-cents milions de dòlars, segons A. Juanola, que, afegeix, es varen embarcar en el vaixell *Vita* i es portaren a Mèxic on es varen posar a disposició de la Junta d'Auxili de Refugiats Espanyols. Pel que fa al destí de l'or que hi havia al banc d'Espanya a l'inici de la guerra hi ha versions diferents, i els números no quadren. Sembla ser que una bona part va anar a parar a Rússia per a pagar el material de guerra subministrat i una altra part a França, ja que es varen fer pagaments a través de bancs francesos.

El que s'explica és que, els darrers dies, es va treure l'or de la mina Canta amb camions que passaven la frontera per la Jonquera, on s'acumulaven els refugiats i es varen arribar a fer corrues de més de 15 quilòmetres, amb els vehicles abandonats que dificultaven el pas. L'últim camió carregat d'or no va poder passar.

S'explica que va tornar a la Vajol, varen carregar l'or en cavalls i mules i varen passar la frontera per la muntanya cap a les Illes. Diuen que no se n'ha sabut mai més res.

La mina d'en Negrín

El que és cert és que una nit de l'any 1974 es va excavar un forat a l'interior de la mina. L'endemà al matí es va veure que havia quedat un rectangle de ciment al descobert. Es comentava que qui ho havia fet sabia molt bé què buscava i on havia d'anar-ho a cercar. De tant en tant, apareix algú amb un mapa buscant joies o altres coses de valor que varen enterrar els fugitius abans de travessar la frontera per por que si els escorcollaven se'ls hi quedessin. Un mapa amb referències dins del bosc! I al cap de tants anys! Si amb quatre dies el bosc canvia tant que es fa difícil de reconèixer!

Però la llegenda del tresor d'en Negrín continua viva.

Coll de Lli

Des del tractat dels Pirineus es va transformar en un punt de pas entre dos països diferents.

L'any 1872 un grup de genets travessa el coll provinent de França. Les boines vermelles els identifiquen clarament: són carlins tradicionalistes. Havia començat la tercera carlinada. Els comandava el general Savalls, nascut a l'Empordà, a can Savalls, feia 55 anys, veterà de les dues guerres anteriors. Segons expliquen era renegaire, vividor i amant del bon menjar, el bon beure i, sobre tot, del poder i la glòria: les imatges que n'han quedat el retraten carregat de medalles. Els homes que l'acompanyaven, mig soldats mig bandolers, sovint eren fills de cases riques, que eren els que s'havien apuntat a la causa conservadora; un d'ells era en Marià Vayreda, que ens ha deixat les seves experiències escrites en el seu llibre *Records de la darrera carlinada*. Anaven vestits com volien o com podien, ja que no els pagava uniformes;

El camí que ve del coll de Lli, arribant a les Illes, nevat, tal com el trobaren milers de refugiats aquell hivern del 1938-1939

només les espadenyes. Els escamots sovint anaven acompanyats de capellans armats, als quals anomenaven "capellans trabucaires". Alguns vessants de la disciplina eren molt rígids; per exemple: les blasfèmies eren perseguides i castigades amb multes de 100 rals pels pobres i 300 rals pels rics; el general devia estar exempt d'aquest tractament, sinó, s'hauria hagut d'empenyorar fins la boina! Savalls i les seves forces no paraven quiets, practicant la guerra de guerrilles contra l'exèrcit regular del govern liberal i recaptant diners als pobles i masies, recorrent al segrest i a l'assassinat si calia.

La Vajol: monument en record dels exiliats

El coll de Lli, juntament amb el coll del Pou de la Neu eren dues de les rutes oficials del contraban des de Maçanet.

Durant la primera Guerra Mundial, sobretot d'articles de primera necessitat, dels quals no disposaven a la Catalunya nord. L'aiguardent es va fer tan important que fins i tot se'n va muntar una destil·leria clandestina a Maçanet.

Durant la postguerra, amb l'estraperlo, el negoci va tornar a anar a l'alça. Sovint les colles que s'hi dedicaven estaven en connivència amb els caps de la guàrdia civil que enviaven les patrulles a fer les rondes lluny dels llocs per on havien de passar. Quan es va produir l'aïllament de la dictadura franquista amb el tancament de la frontera del 1946 al 1948, les mancances del país eren extremes i es passava de tot: pneumàtics, cafè, tabac, maquinària, recanvis de cotxes, motos i bicicletes, etc. Normalment es treballava per encàrrec.

El desembre del 1938, amb l'ofensiva de l'exèrcit franquista a Catalunya, va augmentar el nombre de refugiats que arribaven a aquestes contrades camí de l'exili. Amb la caiguda de Barcelona el 26 de gener del 1939 l'èxode republicà va ser apocalíptic. Militars i civils, a centenars, s'enfilaven muntanya amunt, deixant pel camí els béns més valuosos que havien pogut salvar però que inevitablement haurien d'abandonar. En mig de la neu i el fred caminaven buscant salvar l'única cosa que els quedava: la vida. Molts no ho varen aconseguir. Durant la Segona Guerra Mundial passaven molts estrangers que intentaven retrobar-se amb els aliats a l'Àfrica del Nord.

Aquesta podria haver sigut la darrera visió de la seva terra per a molts refugiats que travessaren el coll de Lli aquell hivern del 1939

Les Mugues

Quan el dia 7 de novembre de 1659 es va signar el tractat dels Pirineus, es va rubricar la pau entre França i Espanya –que es va segellar amb el casament de Lluís XIV amb Maria Teresa, filla de Felip IV– però va començar el llarg procés d'establir els límits fronterers que no va finalitzar fins el segle XIX. Després de llargues discussions, Mazzarino i Luís de Haro varen signar l'addenda a l'article 42 a l'illa dels Faisans, el 31 de maig de 1660. En aquells moments França va incorporar al seu territori, el Rosselló, el Conflent i trenta-tres pobles de la Cerdanya. Aleshores varen sorgir els problemes locals provocats pels límits de les propietats o per les confiscacions fetes en represàlia del partidisme dels propietaris durant el conflicte. Tots aquest litigis es tractaren a les conferències de Figueres que varen finalitzar el juny de 1666 sense haver acabat de resoldre tots els problemes. Els incidents que provocava el bestiar que pasturava lliurement per la muntanya, que tant es trobava en un vessant com en l'altre i el problema dels límits al coll del Portús es varen anar eternitzant, i no quedaren solucionats fins als tractats de Baiona, signats en aquesta ciutat els anys 1856, 1862 i 1866. L'últim és el que es refereix a la

La muga del coll de Lli

divisòria entre el Département des Pyrénées Orientales i la província de Girona. Es defineixen exactament els límits i es decideix atmermenar la frontera amb fites numerades. La número 1 es troba al País Basc, a la vora de la Bidasoa.

Les actes de col·locació d'aquestes fites, o mugues, en aquesta zona, daten de l'any 1868. La núm. 557 és la que es pot veure al coll de Lli.

Al terme de la Vajol, a més d'aquesta, n'hi ha quatre més: la 555 al vessant oriental del puig de la Pastera, la 556 al serrat Pelat, la 558 al pla de la Llosa, al camí que va de la Vajol a les Illes, i la 559 al coll de la Manrella.

A l'Arxiu Històric Comarcal de Figueres hi ha la correspondència que varen mantenir l'Ajuntament de la Vajol i el Govern Civil de Girona els anys 1950 sobre el tema de les mugues. En l'escrit núm. 7744 del Govern Civil de 19 de setembre de 1951, es demana a l'alcalde de la Vajol que "*Terminada la replantación de las mugas fronterizas...*" procedeixi a la seva revisió, aixecant acta de la inspecció i enviant-n'hi una còpia per duplicat. Això vol dir que, sigui per la raó que sigui, es varen haver de reposar les fites del 1868. En data 13 de desembre del mateix any, surt l'escrit núm. 108 de l'Ajuntament de "La Bajol", assabentant al Govern Civil que s'havia procedit a la verificació. No és fins el 10 de maig del 1955 que, en l'escrit núm. 2353, el Govern Civil reclama a l'Ajuntament la còpia per duplicat de

Industrias Caseras

INVITACIÓN

Como complemento del CURSO DE HOGAR Y FORMACIÓN, todas las mujeres que lo deseen podrán asistir a las enseñanzas de:

CUIDADO DE LOS CONEJOS
 APROVECHAMIENTO DE LAS PIELS
 CUIDADO DE LAS GALLINAS, PATOS, PALOMOS, Etc.
 CUIDADO DE LOS HUERTOS
 CONSERVAS

Se les explicará en que consistirán estas enseñanzas en la reunión que tendrá lugar a este respecto en el Ayuntamiento, a las 5 de la tarde del día 18 del mes corriente.

Si algunos hombres interesan clases de estas enseñanzas, podrán solicitarlo y se organizarían clases para ellos.

Agullana, Abril de 1955.

Els cursos que s'impartien el 1955 eren molt diferents dels que s'imparteixen actualment.

l'acta de la revisió feta l'any 1951. El 20 del mateix mes, l'Ajuntament envia al Govern Civil l'escrit núm. 50 en el qual se li notifica que la inspecció es va dur a terme i que tot estava correcte. Com que encara no ha rebut l'acta, el Govern Civil la torna a reclamar amb l'escrit 2757 de 27 de maig del 1955. Finalment, l'Ajuntament de "La Bajol" li envia l'escrit núm. 59 el dia 19 de juny del mateix any, explicant que, en no poder trobar l'acta de la revisió de l'any 1951, s'ha procedit a fer una nova verificació, de la qual s'ha aixecat acta i és d'aquesta que se'ls adjunta una còpia per duplicat. En els tres escrits que fa arribar al Govern Civil, l'Ajuntament utilitza paper reciclat; escriu al darrera d'impresos oficials o de propaganda: el primer escrit, és darrera un imprès de la "*Elección de concejales..... 195_*"; la segona, darrera d'un "*Boletín de aborto*" i la tercera, darrera de l'imprès de propaganda de "*Industrias Caseras*" que podeu veure a la figura.

Posteriorment s'han anat realitzant les verificacions de les mugues conjuntament amb els membres representants de l'Ajuntament de les Illes els dies 24 de juny del 1960, 16 de juny del 1961, 6 de juny del 1962, 17 de maig del 1963 i 28 de maig del 1964, segons les actes que consten a l'arxiu. El 12 de juny del 1964 es va enviar un escrit al Govern Civil comunicant la verificació de la correcta posició de les mugues i explicant que amb els representants de les Illes han arribat a la conclusió que no calia fer una revisió anual, sinó que seria suficient fer-la cada 3, 4 ó 5 anys.

Hi ha una nova acta de l'11 de maig del 1965, i és l'última que es troba a l'arxiu.

Actualment, cal fer les revisions de les mugues cada any.

Malgrat els tractats i les mugues, els pastors s'han continuat ajudant i les romeries als diversos santuaris d'ambdós costats s'han continuat fent amb l'assistència de catalans del nord i del sud, així com els intercanvis comercials, encara que la frontera els hagi transformat en una pràctica il·legal anomenada contraban.

Les Illes

Terme municipal del Vallespir, cantó de Ceret, situat a l'extrem occidental de la serra de l'Albera, al vessant septentrional del Coll de Lli i a la dreta del riu de Les Illes o de Morellàs.

El *lloch de les Illes* es troba documentat el 1359. El 1395 apareix *Les Ylles* i *Sta. Maria de les Ylles*. D'aquest poblet també se'n parla com *(ses) illes o Isles*, i s'esmenta junt amb el Voló en un document de l'any 993 com a *ipsas isllas*. Torna a aparèixer el mateix origen del parlar "salat" en la gènesi d'aquest topònim.

El poble ha estat lligat històricament amb La Vajol, no en

Les Illes

Comitè de Maureillas i Les Illes per a la reobertura del Coll de la Manrella

Es convoca a tots els veïns a una marxa pacífica el dia 28 d'agost, demostrant la seva voluntat de mantenir els lligams que uneixen els catalans del nord i els catalans del sud. Les autoritats han promès el seu suport.

Text del cartell penjat a les Illes, fet conjuntament pels veïns de Morellàs, les Illes, la Vajol i Agullana l'any 2004 per demanar la reobertura del coll de la Manrella

va a l'Edat Mitjana tots dos eren dependències del castell de Mont-roig. En temps més propers, com ja hem explicat abans, el capellà de les Illes, M. Grau que anava a celebrar-hi missa durant els anys 1939 i 1940 va facilitar l'actual imatge de St. Martí, ja que l'anterior s'havia perdut durant la guerra.

Actualment, es pot mantenir oberta l'escola de la Vajol gràcies a tres alumnes que vénen diàriament de les Illes travessant el coll de la Manrella. A principi d'estiu la propietària havia tancat el pas del coll per les dues bandes amb grans roques, però el fort moviment de protesta dels veïns dels pobles fronterers dels dos vessants va aconseguir que s'arraconessin els pedrots per a permetre el pas dels cotxes.

En l'hostal que avui s'anomena "dels Trabucayres" s'hi varen aturar els presidents de la República Espanyola, de la Generalitat de Catalunya i del Govern d'Euscadi quan varen sortir de Catalunya cap a l'exili a través del coll de Lli, segons explica el rètol que hi ha clavat a la façana:

"Per aquest lloc, el 5 del 2 del 1939 varen passar, foragitats d'Espanya per l'agressió nazifeixista internacional, els presidents:

De la república: Manuel Azaña.

De la Generalitat: Lluís Companys.

D'Euscadi: José A. Aguirre.

França els va donar el dret d'asil.

Associació d'antics combatents i víctimes de la guerra de la República Espanyola. 14 d'abril del 1990"

En arribar a les Illes, el president Companys es va menjar una truita a la francesa en aquest hostal; després de menjar-se-la es va adonar que no portava diners i l'amo del restaurant no li va voler cobrar. En record d'aquest fet, durant molts anys varen ser molts els catalans que anaren a menjar una truita a la francesa a "l'hostal dels Trabucayres" de les Illes i l'amo de l'hostal es va cobrar amb escreix la que li va regalar al President Companys!